

AMIN MALUF

Poremećenost sveta

KADA SE NAŠE CIVILIZACIJE ISCRPE

Prevela sa francuskog
Vesna Cakeljić

 Laguna

Naslov originala

Amin Maalouf

LE DÉRÈGLEMENT DU MONDE

Copyright © Éditions Grasset & Fasquelle, 2009.

Translation Copyright © 2009 za srpsko izdanje, LAGUNA

Marleni i Salimu Nasru

I sećanju na Paola Violu (1948–2005)

SADRŽAJ

I Varljive pobe	15
II Zablude legitimiteti	87
III Uobražene istine	173
<i>Epilog</i> : Jedna preduga preistorija	255

*Man has survived hitherto
because he was too ignorant to know
how to realize his wishes.
Now that he can realize them,
he must either change them
or perish.**

Vilijam Karlos Vilijams (1883–1963)

* Čovek je dosad preživeo zato što je bio prevelika neznalica da bi znao kako da ostvari svoje želje. Sada kada može da ih ostvari, on mora da ih promeni, ili da pogine.

U novi vek smo ušli bez kompasa.

Već u prvim mesecima nižu se zabrinjavajući događaji, koji navode na pomisao da je svetom zavládala velika poremećenost, i to u više područja istovremeno – intelektualna poremećenost, finansijska poremećenost, klimatska poremećenost, etička poremećenost.

Istina je da smo svedoci, s vremena na vreme, neočekivanih spasonosnih potresa; tada počnemo verovati da će ljudi, kada vide da su zapali u ćorsokak, sigurno pronaći, kao nekim ćudom, načina da se iz njega izvuku. Ali ubrzo naiđu druge turbulencije, koje otkriju sasvim druge ljudske nagone, još mračnije, još bliskije, i opet počnemo da se pitamo nije li naša vrsta možda dostigla prag svoje moralne nekompetencije, ide li ona još uvek napred, nije li upravo započela kretanje unazad koje preti da dovede u pitanje sve ono što je toliko uzastopnih generacija mukotrpno gradilo.

Ovde se ne radi o iracionalnim strahovima koji su pratili prelazak iz jednog milenijuma u drugi, niti o uobićajenim kletvama koje oduvek bacaju oni što se plaše promene ili se užasavaju njenog brzog hoda. Moja zabrinutost je sasvim

drugoga kova; to je zabrinutost sledbenika Prosvećenosti, koji vidi kako njene vrednosti posrću, slabe, a u nekim zemljama su na putu da se ugase; to je zabrinutost obožavaoca slobode, koji je verovao da će se ona širiti celom planetom, a koji sada vidi na pomolu jedan svet u kojem za nju više neće biti mesta; to je zabrinutost pristalice harmonične raznolikosti, koji je primoran da nemoćno posmatra uspon fanatizma, nasilja, isključivosti i beznađa; i to je prosto-naprosto zabrinutost zaljubljenika u život, koji ne želi da se pomiri sa uništenjem što nam preti.

Da ne bi bilo nikakvog nesporedazuma, insistiram: ja nisam od onih koji se dure na današnjicu. Fasciniran onim što nam donosi naša epoha, vrebam pojavu novih izuma, koje bez odlaganja uvodim u svoj svakodnevni život; svestan sam da pripadam, makar zbog napretka medicine i informatike, jednoj generaciji koja je veoma povlašćena u odnosu na sve one što su joj prethodile. Ali ne mogu sasvim spokojno da uživam u plodovima modernosti ako nisam siguran da će i buduće generacije moći isto toliko u njima uživati.

Jesu li moji strahovi preterani? Ne verujem, avaj. Deluju mi, naprotiv, uveliko opravdani, što ću se potruditi da pokažem na stranicama koje slede; ne da bih nagomilavao spise u neki dosije, niti da bih svojim samoljubljem odbra- nio jednu tezu koja bi bila moja, nego jednostavno da bi se čuo moj krik za uzbunu; prva ambicija mi je bila da nađem prave reči kako bih ubedio svoje savremenike, svoje „saputnike“, da je brod na kojem smo ukrcani odsada na bespuću, bez kapetana, bez odredišta, bez vidljivosti, bez

kompasa, na uzburkanom moru, i da bi se hitno trebalo trgnuti kako bi se izbegao brodolom. Neće biti dovoljno da nastavimo svojim putem, kud puklo da puklo, krma- neći odoka, zaobilazeći poneku prepreku, i prepuštajući sve vremenu. Vreme nam nije saveznik, ono je naš sudija, i već živimo na veresiju.

Premda mi te pomorske slike spontano iskrsavaju pred očima, možda bi najpre trebalo da jasno izrazim svoje strahove ovom jednostavnom i kratkom tvrdnjom: u aktuel- noj etapi svoje evolucije, čovečanstvo je suočeno sa novim opasnostima, koje se ne mogu uporediti ni sa čim u istoriji, a koje iziskuju potpuno nova globalna rešenja; ako ona ne budu pronađena u bliskoj budućnosti, ništa od onoga što čini veličinu i lepotu naše civilizacije neće moći da bude sačuvano; međutim, do današnjeg dana, premalo nazna- ka pruža nadu da će ljudi umeti da prevaziđu svoje nesu- glasice, da iznedre maštovita rešenja, a zatim da se ujedine i da se mobilišu kako bi ih sproveli u delo; mnogo zna- kova čak navodi na pomisao da je poremećenost sveta već u poodmaklom stadijumu, i da će biti teško sprečiti nazadovanje.

Na stranicama koje slede, različiti poremećaji neće biti obrađeni kao odvojeni dosije, niti na sistematičan način. Postupaću pre kao noćni čuvar koji obilazi vrt sutradan nakon razorne oluje, dok se sprema još veće nevreme.

Opskrbljen lampom, čovek šara opreznim korakom, usmerava snop svetlosti ka jednom cvećnjaku, pa ka drugom, pregleda jednu aleju, vraća se natrag, nagine se nad jednim starim iščupanim drvetom; zatim se upućuje ka jednom uzvišenju, gasi svoje svetlo i nastoji da obuhvati pogledom celu panoramu.

On nije ni botaničar, ni agronom, ni pejzažista, i u tom vrtu ništa ne pripada njemu samome. Ali baš tamo stanuje sa bićima koja su mu draga, i sve što bi moglo da pogodi tu zemlju veoma ga se tiče.

I

Varljive pobede

Sa padom Berlinskog zida, vetar nade zaduvala je svetom. Kraj konfrontacije Zapada i Sovjetskog Saveza otklonio je pretnju od nuklearne kataklizme koja nam je visila nad glavama četrdesetak godina; demokratija će se odsada širiti od suseda do suseda, verovali smo, sve dok ne pokrije celu planetu; granice između različitih krajeva zemaljske kugle će se otvoriti, a protok ljudi, robe, slika i ideja odvijati će se bez prepreka, inaugurirajući jednu eru progresa i prosperiteta. Na svakom od tih frontova beše, u početku, nekolicina zapaženih rezultata. Ali što smo više napredovali, više smo gubili kompas.

Simptomatičan primer, u tom pogledu, bila je Evropska unija. Za nju je dezintegracija sovjetskog bloka bila trijumf. Od dva puta koja su predlagali narodima evropskog kontinenta, pokazalo se da je jedan zakrčen, dok se drugi pružao do obzorja. Sve bivše istočne zemlje pokucale su na vrata Unije; one koje nisu u nju primljene još o tome sanjaju.

Međutim, upravo kada je trijumfovala, i kada su se toliki narodi kretali ka njoj, fascinirani, zasenjeni, kao da je ona raj na zemlji, Evropa je pogubila svoje repere. Koga bi još mogla da privuče sebi, i sa kojim ciljem? Koga bi mogla da isključi, i iz kojeg razloga? Ona danas još više nego u prošlosti preispituje svoj identitet, svoje granice, svoje buduće institucije, svoje mesto u svetu, a da nije sigurna u odgovore.

Ako i zna odlično odakle dolazi, koje su tragedije uvele njene narode u neophodnost da se ujedine, ona više ne zna dobro kojim pravcem da krene. Da li bi trebalo da se izgradi u federaciju uporedivu sa onom Sjedinjenih Američkih Država, animiranu „kontinentalnim patriotizmom“ koji bi prevazišao i apsorbovao patriotizam nacija koje je sačinjavaju, i opskrbljenu statusom svetske sile, ne samo ekonomske i diplomatske, nego takođe i političke i vojne? Da li bi ona bila spremna da preuzme jednu takvu ulogu, kao i odgovornosti i žrtvovanja što idu uz nju? Ili bi radije morala da se zadovolji mekim partnerstvom između nacija ljubomornih na svoju suverenost, i da ostane, na globalnom planu, rezervna snaga?

Sve dok je kontinent bio podeljen na dva neprijateljska tabora, ove dileme nisu bile na dnevnom redu. Od nestanka te podele postavljaju se na opsesivan način. Naravno, nećemo se vratiti u epohu velikih ratova, niti u vreme „gvozdene zavese“. Ali pogrešno bi bilo misliti da se radi o nekoj svađi između političara, ili između politikologa. Jer u pitanju je sudbina samoga kontinenta.

* * *

Posvetiću se duže ovom pitanju, u mojim očima suštinskom, i to ne samo za narode Evrope. Ovde sam pre svega hteo da ga pomenem kao ilustraciju, zato što je ono simptomatično za ovaj stepen zabludlosti, dezorijentisanosti, poremećenosti koja pogađa čovečanstvo u celini, i to u svakoj od njegovih komponenti.

Iskreno govoreći, kada prošetam pogledom po različitim regijama zemaljske kugle, još uvek se najmanje brinem za Evropu. Zato što ona sagledava, čini mi se, bolje od ostalih, veličinu izazova sa kojima čovečanstvo mora da se suoči; zato što ona ima ljude i instance koje su potrebne da bi se korisno o njima raspravljalo, kako bi se izradila rešenja; zato što je ona nosilac jednog projekta koji okuplja i jedne snažne etičke preokupacije – čak i ako ponekad ostavlja utisak da se prema tome odnosi nonšalantno.

Drugde, avaj, ničega sličnog. Arapsko-muslimanski svet tone sve dublje i dublje u jedan istorijski „bunar“ odakle, izgleda, nema snage da se izvuče; oseća srdžbu prema celome svetu – Zapadnjacima, Rusima, Kinezima, hinduistima, Jevrejima, itd. – a pre svega prema sebi. Afričke zemlje, sa retkim izuzecima, žrtve su unutrašnjih ratova, epidemija, mračne trgovine, sveopšte korupcije, slabljenja institucija, raspadanja društvenog tkiva, masovne nezaposlenosti, beznada. Rusija muku muči da se povрати od sedamdeset godina komunizma i od posledica haotičnog izlaska iz njega; njene vođe sanjaju o tome da zemlja ponovo postane svetska sila, dok je narod i dalje razočaran. Što se tiče

Sjedinjenih Američkih Država, nakon što su porazile svog glavnog globalnog protivnika, zarobljene su u titanskom poduhvatu koji ih iscrpljuje i skreće s pravog puta: kako da ukrote same, ili skoro same, jednu neukrotivu planetu.

Čak i Kina, premda je napravila spektakularan skok napred, ima razloga za brigu; jer iako se na početku ovog veka čini da je njen put zacrtan – treba neumorno slediti ekonomski razvoj i uz to budno paziti da se sačuva socijalna i nacionalna kohezija – njena buduća uloga velike političke i vojne sile popločana je teškim neizvesnostima, kako za nju samu tako i za njene susede, kao i za ostali svet. Azijski džin još uvek drži u ruci jednu dosta nepouzdanu busolu, a približava se zoni u kojoj joj taj instrument više neće služiti ničemu.

Na ovaj ili onaj način, svi narodi planete Zemlje nalaze se u kovitlacu. Bogati ili siromašni, arogantni ili podređeni, osvajači, osvojeni, oni su – mi smo – ukrcani na isti krhki splav na kojem svi zajedno upravo tonemo. Međutim, nastavljamo da se svađamo i zasipamo jedni druge uvredama ne vodeći brigu o nadolazećoj plimi.

Bili bismo čak sposobni da aplaudiramo razornom talasu ako bi on, penjući se ka nama, najpre progutao naše neprijatelje.

2

Ali prvo sam naveo primer Evropske unije iz još jednog razloga. Zato što on dobro ilustruje izvestan fenomen koji je znan istoričarima, a koji svako ljudsko biće proveri u toku sopstvene egzistencije, naime, neki neuspeh može da se pokaže, s vremenom, kao neočekivana pomoć providenja, a neki uspeh može da se pokaže kao velika nesreća; kraj Hladnog rata pripada, čini mi se, upravo toj vrsti varljivih događaja.

To što je Evropa trijumfujući pogubila svoje repere nije jedini paradoks naše epohe. Mogli bismo ustvrditi, na isti način, da je strategijska pobeda Zapada, koji je morao da ojača svoju nadmoć, ubrzala njegovo slabljenje; da je trijumf kapitalizma gurnuo ovaj sistem u najgoru krizu u njegovoj istoriji; da je kraj „ravnoteže straha“ iznedrio jedan svet opsednut „strahom“; i takođe da je poraz sovjetskog sistema, očigledno represivnog i antidemokratskog, potisnuo demokratsku raspravu na celoj planeti.

* * *

Zaustaviću se najpre kod ove poslednje tačke. Kako bih naglasio da smo po okončanju konfrontacije između dva bloka prešli iz jednog sveta u kojem su raskoli bili uglavnom ideološki, gde se neprestano vodila rasprava, u jedan svet u kojem su raskoli uglavnom identitetski i gde ima vrlo malo mesta za raspravu. Svako izvikuje svoje pripadnosti u lice drugome, baca svoje anateme, mobiliše svoje bližnje, dijabolizuje svoje neprijatelje – šta drugo čovek još da kaže? Današnji protivnici imaju tako malo dodirnih tačaka!

Ovde nije u pitanju žal za intelektualnom klimom što je vladala u vreme Hladnog rata – koji pak nije bio svuda hladan, i koji je, naprotiv, jenjavao u mnogobrojnim bočnim požarima, a koji je koštao desetina miliona ljudskih života, od Koreje do Avganistana, od Mađarske do Indonezije, i od Vijetnama do Čilea i Argentine. Čini mi se ipak legitimnim žaljenje što je svet iz toga izašao „nadole“, odnosno krenuvši ka manje univerzalizma, manje racionalnosti, manje laičnosti; ka jačanju naslednih pripadnosti na užtrb stečenih mišljenja; dakle, ka manje slobodne rasprave.

Sve dok je trajala ideološka konfrontacija između pristalica i protivnika marksizma, čitava Zemlja je bila poput ogromnog amfiteatra. U novinama, na univerzitetima, u kancelarijama, fabrikama, kafanama, kućama, većina ljudskih društava brujala je od beskonačnih diskusija o dobrobitima i nedostacima ovog ili onog ekonomskog modela, kakve filozofske misli, kakve društvene organizacije. Otkako je komunizam pobeđen, otkako je prestao da nudi čovečanstvu jednu uverljivu alternativu, ove razmene

mišljenja postale su bespredmetne. Jesu li iz tog razloga toliki ljudi okrenuli leđa svojim utopijama da bi našli utočište pod smirujućim krovom neke zajednice? Možemo takođe pretpostaviti da je politička i moralna propast jednog izrazito ateističkog marksizma vratila ugled verovanjima i solidarnosti koje je on hteo da iskoreni.

U svakom slučaju, od pada Berlinskog zida nalazimo se u jednom svetu u kojem su pripadnosti prenaplašene, naročito one koje proističu iz religije; u kojem koegzistencija različitih ljudskih zajednica, samim tim, svakim danom postaje sve teža; i u kojem je demokratija neprestano prepuštena na milost i nemilost identitetskih nadmetanja.

Ovo kliženje od ideološkog ka identitetskom imalo je razorne efekte na celu planetu, ali nigde toliko kao u arapsko-muslimanskoj kulturnoj oblasti, gde je verski radikalizam, koji je dugo bio manjinski i proganjan, stekao masovnu intelektualnu prevlast u većini društava, kao i u dijaspori; tokom svoga uspona, taj pokret je stao da usvaja jednu žestoko antizapadnu liniju.

Započeta dolaskom na vlast ajatolaha Homeinija 1979, ta evolucija je postala naglašena krajem Hladnog rata. Sve dok je trajala konfrontacija dva bloka, islamski pokreti pokazivali su, u celini, jasnije neprijateljstvo prema komunizmu nego prema kapitalizmu. Nema sumnje da nikada nisu imali ni najmanje simpatije prema Zapadu, njegovoj politici, njegovom načinu života, njegovim vrednostima; ali militantni ateizam marksista činio je od njih uočljivije

neprijatelje. Paralelno, lokalni protivnici islamista, naročito arapski nacionalisti kao i partije levice, sledili su suprotnu orijentaciju, te su završili kao saveznici ili klijenti Sovjetskog Saveza. Svrstavanje koje će za njih imati katastrofalne posledice, ali koje je bilo, na neki način, diktirano njihovom istorijom.

Kroz niz pokolenja, modernističke elite arapsko-muslimanskog sveta beznačajno su tražile kvadraturu kruga, odnosno: kako da se evropeizuju a da se ne potčine hegemoniji evropskih sila koje su gospodarile njihovim zemljama, od Jave do Maroka, i koje su kontrolisale njihove resurse? Njihova borba za nezavisnost vodila se protiv Engleza, Francuza ili Holanđana, i kad god su njihove zemlje htele da preuzmu kontrolu nad ključnim sektorima svoje privrede, sukobile bi se sa zapadnim petrolejskim kompanijama – ili, u slučaju Egipta, sa Francusko-britanskom kompanijom Sueckog kanala. Pomaljanje, na istoku evropskog kontinenta, jednog moćnog bloka koji je propovedao ubrzanu industrijalizaciju, ističući slogan „prijateljstva među narodima“, i koji se oštro suprotstavljao kolonijalnim silama, mnogima je izgledalo kao rešenje ove dileme.

Na krilima borbe za nezavisnost, jedna takva orijentacija izgledala je razumna i obećavajuća. Sa današnjeg aspekta, valja konstatovati da je bila veoma pogubna. Elite arapsko-muslimanskog sveta nisu postigle ni razvoj, ni nacionalno oslobođenje, ni demokratiju, ni društvenu modernost, nego samo jednu lokalnu vrstu nacionalističkog staljinizma koji nije posedovao ništa od onoga što je omogućilo sovjetskom režimu da žari svetom: ni njegov

internacionalistički govor, ni njegov masovni doprinos porazu nacizma od 1941. do 1945, ni njegovu sposobnost da izgradi vojnu silu prvog reda; ali koji je verno prekopirao njegove najgore mane – ksenofobna zastranjivanja, policijsku brutalnost, očigledno neefikasno upravljanje privredom, kao i uzurpiranje vlasti u korist jedne partije, jednoga klana i jednog vođe. „Laički“ režim Sadama Huseina bio je, u tom pogledu, obelodanjujući primer.

Neće nam mnogo doneti, danas, odgovor na pitanje da li treba osuditi vekovno slepilo arapskih društava, ili pak vekovnu pohlepu zapadnih sila. Obe teze mogu se braniti – vratiću se na njih. Ono što je izvesno – a što teško pada na današnji svet, to je činjenica da su se više decenija potencijalno modernizatorski, laički elementi arapsko-muslimanskog sveta tukli protiv Zapada; da su, čineći to, zalutali, materijalno i moralno, na put bez izlaza; i da se Zapad tukao protiv njih, često sa zastrašujućom efikasnošću, a ponekad uz podršku verskih pokreta.

To nije bio istinski savez, nego samo taktička konvergencija radi odupiranja jednom moćnom zajedničkom neprijatelju. Ali rezultirala je time što su se na koncu Hladnog rata islamisti našli među pobednicima. Njihov uticaj na svakodnevni život postao je vidljiv i dubok u svim domenima. Otada se veliki deo stanovništva prepoznavao u njima, tim pre što oni behu usvojili sve socijalne i nacionalne zahteve čiji su pobornici tradicionalno bili levica i pokreti proistekli iz borbe za nezavisnost. Iako

je usredsređen na vidljivu primenu propisa vere, često tumačenih na konzervativan način, islamistički diskurs postaće politički radikalniji – više egalitaristički, bliži ideologiji trećeg sveta, revolucionarniji, više nacionalistički; a od poslednjih godina XX veka odlučno usmeren protiv Zapada i njegovih štićenika.

Kada je reč o ovoj poslednjoj tački, nameće se jedno poređenje: u Evropi, demokrate desnice i komunisti, ujedinjeni protiv nacizma za vreme Drugog svetskog rata, postali su neprijatelji već od 1945; isto tako, moglo se predvideti da će se po okončanju Hladnog rata Zapadnjaci i islamisti nemilosrdno sukobljavati. Ako im je trebao neki pogodan teren gde bi se upalio fitilj, on je bio jasno obeležen: Avganistan. Tamo su dojučerašnji saveznici vodili poslednju zajedničku bitku protiv Sovjeta; tamo se posle njihove pobede dogodio njihov raskid u poslednjoj deceniji prošlog veka; i odatle je 11. septembra 2001. bačena jedna ubilačka rukavica u lice Sjedinjenim Američkim Državama. Sa lančanim reakcijama koje su nam znane – invazijama, pobunama, pogubljenjima, masakrima, unutrašnjim ratovima. I drugim atentatima. I drugim nebrojenim atentatima.

3

Ideja prema kojoj je Zapad navodno u sukobu sa šaćicom terorista koji se izjašnjavaju kao islamisti zloupotrebljavajući ovu religiju, a čije delovanje osuđuje velika većina vernika, ne odgovara uvek realnosti. Istina je da stravični pokolji, poput onoga u Madridu marta 2004, izazivaju u muslimanskom svetu gnušanje, zabrinutost i iskrene osude. Ali ako pažljivije posmatramo „planetarna plemena“ koja čine današnje čovečanstvo, njihove reakcije na atentate, kao i na oružane sukobe ili politička odmeravanja snaga, retko su slične: isto ono nad čim se jedni zgražavaju, drugi opravdavaju, a ponekad tome čak i aplaudiraju.

Očigledno prisustvujemo dvama tumačenjima istorije, kristalizovanim oko dve percepcije „protivnika“. Po jednima, islam se čini nesposobnim da usvoji univerzalne vrednosti koje propoveda Zapad; po drugima, Zapad pre svega karakteriše volja za dominacijom nad celim svetom, kojoj će muslimani pokušati da se odupru ograničenim sredstvima što im preostaju.